

Zdzisław Zarzycki

**WYBÓR ŹRÓDEŁ DO NAUKI PRAWA WYZNANIOWEGO,
OPRAC. EWA GAJDA, [TOWARZYSTWO NAUKOWE
ORGANIZACJI I KIEROWNICTWA, WYD. 1, TORUŃ 2004, ss. 418]**

Wybór źródeł autorstwa dr Ewy Gajdy jest publikacją nietypową, odbiegającą w formie i treści od wydanych dotychczas w Polsce książek z zakresu prawa wyznaniowego. Zawiera on wybór charakterystycznych źródeł dla prawa wyznaniowego obowiązującego obecnie i w przeszłości oraz prawa kanonicznego Kościoła katolickiego (powszechnego i partykularnego).

Zasadnicza część publikacji poprzedzona jest wstępem (s. 11-14), w którym autorka podaje aktualny stan badań omawianej dziedziny nauki. Szkoda, że autorka nie zadała sobie trudu, aby ustalić na przykład, w których polskich uniwersytetach wykładane jest prawo wyznaniowe.

Książka nie ma typowych rozdziałów. Podzielono ją na trzynaście bloków tematycznych (nienumerowanych), przy czym w czterech pierwszych nawiązano do konstytucyjnej systematyki źródeł prawa, a w pozostałych dziewięciu problematyka wyznaniowa ujęta jest od strony kryterium przedmiotowego, opartego w części na systematyce konkordatu z 1993 r.

W bloku pierwszym, zatytułowanym *Konstytucyjne gwarancje wolności religijnej* (s. 15-23), zamieszczono wyciąg odpowiednich fragmentów z polskich konstytucji, poczynając od marcowej z 1921 r. (art. 102, 109-117 i 120) przez kwietniową z 1935 r. (art. 81 utrzymał religijne przepisy konstytucji marcowej), ustawę konstytucyjną z 1947 r., konstytucję z 22 lipca 1952 i wreszcie ostatnią z 2 kwietnia 1997 r.

W bloku drugim zamieszczono fragmenty tylko dwóch źródeł prawa międzynarodowego traktujących o wolności religijnej (s. 25-31), tj.: Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. i Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. Niestety, pominięto inne istotne źródła, jak Konwencję o Prawach Dziecka z 20 listopada 1989 r., Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

z 1 sierpnia 1975 r., Powszechną Deklarację Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. czy też Deklarację Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 25 listopada 1981 r. w sprawie wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach.

Dział trzeci książki zawiera krótkie wyciągi z trzech dokumentów Soboru Watykańskiego II (s. 33-37), wszystkie z 7 grudnia 1965 r., tj.: deklarację *Dignitatis humanae* i *Gaudium et spes* oraz dekret o działalności misyjnej Kościoła *Ad gentes divinitus*.

Dział czwarty zawiera problematykę konkordatową (s. 39-63), przy czym trzy źródła dotyczą historii prawa konkordatowego w Polsce. Są to: pełny tekst konkordatu z 10 lutego 1925 r. (w języku polskim) wraz z załącznikiem A [wyciąg] i oświadczeniem rządowym z 9 czerwca 1925 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych oraz tekst uchwały Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z 12 września 1945 r. o jego jednostronnym wypowiedzeniu. W dalszej kolejności przedstawiono pełny tekst konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. wraz z dokumentami towarzyszącymi wejściu w życie tej umowy międzynarodowej¹.

Blok piąty zawiera przepisy karne, traktujące o ochronie wolności sumienia i wyznania w Polsce (s. 65-83). Prezentację źródeł rozpoczęto od wyciągu z ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (art. 1-7), a w dalszej kolejności omówiono problematykę ochrony wolności religijnej w prawie karnym, z czego 3 to już normy historyczno-prawne, tj. kodeks karny z 1932 r. (rozdział XXVI. Przepięstwa przeciwko uczuciom religijnym, art. 172-174), w całości dekret z 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania oraz wyciąg z kodeksu karnego z 19 kwietnia 1969 r. (Rozdział XXVIII. Przepięstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania, art. 192-198). W dalszej części znajdziemy wyciągi z trzech obowiązujących kodeksów karnych, uchwalonych 6 czerwca 1997 r., tj.: kodeksu karnego (Rozdział XXIV. Przepięstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania, art. 194-196), kodeksu postępowania karnego (art. 178, dotyczący zakazu przesłuchiwania niektórych osób jako świadków) oraz kodeksu karnego wykonawczego (Oddział 4. Prawa i obowiązki skazanego, art. 101-102, 104, 106-107, 110a oraz art. 130). Cennym uzupełnieniem problematyki karnistycznej są wyciągi z ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 66a) i pełne teksty trzech rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości: z 5 listopada 1998 r., w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych, z 2 września 2003 r., w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania

¹ Tj. oświadczenie rządowe z dnia 26 stycznia 1998 r. w sprawie wykładni konkordatu, ustawa z 8 stycznia 1998 r. o ratyfikacji konkordatu, protokół z wymiany dokumentów ratyfikacyjnych i oświadczenie rządowe z dnia 3 kwietnia 1998 r. w sprawie dokumentów ratyfikacyjnych konkordatu oraz obwieszczenie polskiego ministra spraw zagranicznych z dnia 29 lipca 1999 r. o wykonaniu konkordatu wraz z załącznikiem, tj. umową między Rządem RP a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie statusu prawnego szkół wyższych, zakładanych i prowadzonych przez Kościół katolicki, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych, oraz w sprawie trybu i zakresu uznawania przez Państwo stopni i tytułów nadawanych przez te szkoły wyższe.

z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, i z 14 września 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uczestniczenia w lekcjach religii i praktykach religijnych, korzystania z posług religijnych i organizacji pracy duszpasterskiej w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Tę część książki wieńczą przepisy art. 23-24 kodeksu cywilnego z dnia 23 kwietnia 1964 r. o ochronie dóbr osobistych, tj. wolności religijnej.

Blok szósty zawiera wyciąg ze źródeł prawa dotyczących stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce (s. 85-101), w sumie piętnastu społeczności kościelnych, mających regulacje ustawy indywidualnej (katolików, prawosławnych, ewangelików reformowanych i augsburskich, metodystów, obydwu kościoły mariawickie (katolicki i starokatolicki), staroobrzędowców, polskich katolików, adwentystów, baptystów, zielonoświątkowców, członków gmin wyznaniowych żydowskich, muzułmanów i karaimów). W podsumowaniu tego bloku tematycznego autorka znów odwołuje się do wybranych wyjątków z ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (art. 8-18), dotyczących stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych.

Blok siódmy dotyczy problematyki osobowości prawnej związków wyznaniowych, ich jednostek organizacyjnych (terytorialnych i personalnych) oraz ich organów (s. 103-158). Zamieszczono tu odpowiednie źródła dotyczące Kościoła katolickiego i czternastu innych Kościołów mających regulację ustaw indywidualnych. Zaś na końcu przedstawiono tryb rejestracyjny związków wyznaniowych w oparciu o wyciąg z ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (art. 30-38) i pełne teksty dwóch rozporządzeń: pierwsze już nieobowiązujące, ministra – Kierownika Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 12 lipca 1989 r. w sprawie szczegółowych zasad i sposobu prowadzenia rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych, i drugie – aktualne Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Niezwykle cennym uzupełnieniem tej części pracy są dwie Instrukcje Episkopatu Polski, pierwsza z 15 czerwca 2000 r., dotycząca zakresu i sposobu uzyskiwania osobowości prawnej przez instytucje kościelne na podstawie prawa polskiego (wraz z załącznikiem nr 1 i 3), oraz druga z 3 marca 2000 r. dotycząca sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez terytorialne i personalne instytucje kościelne.

Następnie autorka podjęła próbę przykładowego opracowania wzorów statutu kościelnej osoby prawnej, o której mowa w art. 4 ust. 3 konkordatu (s. 111-114), oraz przedstawiła wykaz organów państwowych, których należy powiadomić o uzyskaniu osobowości prawnej przez instytucję kościelną (s. 117).

Blok ósmy przybliży tematykę kultu publicznego (s. 159-185) przez wyciąg ze wszystkich (14) ustaw indywidualnych; pominięto jedynie rozporządzenie dotyczące Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, bo nie reguluje tej problematyki. Tę część pracy wieńczą wybrane przepisy wspólne dla wszystkich związków wyznaniowych, tj.: z ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania

(art. 2 i 19) i dwóch rozporządzeń szczegółowych²: z ustawy z dnia 5 lipca 1990 r. – Prawo o zgromadzeniach (art. 1-4) i z ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych.

Blok dziewiąty, najobszerniejszy, dotyczy małżeństwa religijnego (s. 187-255). W tej części autorka omawia źródła dotyczące małżeństwa konkordatowego³ i możliwości jego zawarcia na gruncie wszystkich jedenastu Kościołów mających w Polsce regulację ustawy indywidualnej (poza Kościołem Katolickim Mariawitów, Wschodnim Kościołem Staroobrzędowym, Muzułmańskim i Karaimskim Związkiem Wyznaniowym). Prezentację wyboru źródeł rozpoczynają dwa przepisy ustawy z dnia 29 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (art. 63 i 84) i art. 10 konkordatu. Cennym uzupełnieniem tej części książki są normy kościelnego prawa małżeńskiego: powszechne – z Kodeksu Prawa Kanonicznego z 25 stycznia 1983 r., dotyczące obrządku łacińskiego (kanony 1055-1062 i 1073-1165), i partykularne – z Instrukcji Episkopatu Polski z 12 listopada 1998 r. dla księży, dotyczącej małżeństw konkordatowych, oraz z Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich z 18 października 1990 r. (can. 776-782 i can. 790-866).

Dalej zamieszczono wyciągi przepisów polskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego (art. 1-30 i 55-61⁶) oraz prawa o aktach stanu cywilnego i dwa źródła wykonawcze wydane przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji: pierwsze to rozporządzenie z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczania oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów wraz z załącznikami 2 i 10, natomiast drugie to obwieszczenie z dnia 4 listopada 1998 r. w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia, stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 §2 i 3 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Blok dziesiąty zawiera regulację dotyczącą szkolnictwa wyznaniowego, katechezy i działalności oświatowo-wychowawczej wszystkich piętnastu kościołów mających ustawnie (wyciągi z ustaw) wraz z aktami niższego rzędu oraz przepisy wspólne dla tej tematyki (s. 257-308).

Blok jedenasty dotyczy duszpasterstwa wojskowego i specjalnego oraz służby wojskowej duchownych (s. 309-364). W tym miejscu zamieszczono wybrane fragmenty regulacji ustawowych indywidualnych, dotyczących wszystkich piętnastu kościołów, i przepisy wspólne (np. ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o służbie zastępczej). Oprócz tego zamieszczono również Konstytucję apostołską Jana Pawła II z 21 kwietnia 1986 r. na temat ordynariatów wojskowych *Spirituali*

² Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 12 listopada 1990 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych niebędących dniami ustawowo wolnymi od pracy, które zostało zastąpione innym, z dnia 11 marca 1999 r.

³ W najnowszej literaturze przedmiotu małżeństwo kanoniczne ze skutkami cywilnymi nazywane jest małżeństwem konkordatowym. Terminu „małżeństwo konkordatowe” już w 1994 r. użył P. Kuglarz i F. Zoll w publikacji *Małżeństwo konkordatowe*, Kraków 1994 i nazewnictwo to nie budzi większej krytyki. Zob. także J. Krukowski, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 330. Z kolei M. Pietrzak (*Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2005, s. 255-258) używa terminu „małżeństwo wyznaniowe i jego skutki cywilne”.

militum curae (s. 312-316), Statut Ordynariatu Wojskowego, czyli Polowego w Polsce, wydany przez Stolicę Apostolską w dniu 21 stycznia 1991 r. i Instrukcję Biskupa Polowego Wojska Polskiego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego z 7 grudnia 1992 r. Ciekawym źródłem prawa jest także Statut Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego⁴.

Blok dwunasty dotyczy możliwości funkcjonowania organizacji kościelnych, stowarzyszenia wiernych oraz działalności charytatywno-opiekuńczej (s. 365-396). Regulacje indywidualne obrazują działalność dwunastu kościołów, poza trzema, które uzyskały swoje prawodawstwo jeszcze w okresie II RP (muzułmanie, karaimi i staroobrzędowcy).

Wreszcie blok trzynasty dotyczy działalności kulturalnej dwunastu Kościołów i innych związków wyznaniowych (s. 397-409), poza tymi, które swoje regulacje wywodzą z czasów przedwojennych.

Całość opracowania wieńczy bibliografia, zgrupowana w źródła (państwowe i kościelne) w liczbie około stu, a w dalszej części literatura, licząca zaledwie czternaście pozycji.

Trudno uznać, żeby opracowanie *Wyboru źródeł* wyczerpywało całość problematyki prawa wyznaniowego. W związku z tak przyjętym przez autorkę układem recenzowanej książki, zachodzi pytanie o jej przydatność? Patrząc przez pryzmat uprawianej dydaktyki, np. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, należy stwierdzić, że może być to publikacja niezwykle przydatna dla takiego przedmiotu, jak *Prawo kościelne i wyznaniowe*, wykładanego od kilku już lat w najstarszej polskiej uczelni i cieszącego się popularnością wśród studentów prawa i administracji. Z powodzeniem nadaje się również na ćwiczenia i seminaria prowadzone z tego przedmiotu.

Niemniej oryginalny sposób ujęcia problematyki, w połączeniu z tekstami niektórych dokumentów mającymi walor już czysto historyczny oraz tekstami źródeł prawa kanonicznego, czyni omawianą publikację wielce przydatną na gruncie procesu dydaktycznego studentów politologii, religioznawstwa, filozofii i innych kierunków studiów, w tym w wyższych seminariach duchownych.

Wydaje się, że do lektury opracowania mogą także sięgnąć funkcjonariusze administracji państwowej, kościelnej i wszyscy rządni bliższego zaznajomienia się z wybranymi zagadnieniami regulacji spraw z religią związanych. W szczególności blok źródeł poświęconych małżeństwu konkordatowemu jest z praktycznego punktu widzenia niezwykle przydatny.

⁴ Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 13 listopada 2002 r. (Dz. Urz. MON nr 23, poz. 210).